

DOI: 10.46352/23036974.2025.251

UDK / UDC: 726.2(497.6)"14"

7.04(497.6)"14"

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 22. 9. 2025.

Prihvaćen / Accepted: 11. 11. 2025.

HARIS DERVIŠEVIĆ

ANDREA MEKIĆ*

Nišan s prikazima životinja iz harema Ali-pašine džamije: pitanje kontinuiteta likovne tradicije srednjeg vijeka u ranom osmanskome periodu

Apstrakt

Ovaj rad fokusira se na nišan iz harema Ali-pašine džamije u Sarajevu, koji predstavlja vrijedan primjer sepulkralne plastike ranog osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini. Spomenik do sada nije bio predmet detaljnije naučne analize. Dostupni izvori ukazuju na to da se nalazi *in situ* i da potiče iz druge polovine 15. stoljeća. Prostor na kojem je podignut bio je dijelom imanja Balabana sina Bogčina. Analizirani nišan sastoji se od dva elementa, uzglavnog (*bašluk*) i uznožnog (*ajakluk*) kamena. Zbog svog oblika i pratećih motiva ovaj nišan se može smatrati važnim spomenikom za razumijevanje procesa kulturološke tranzicije između srednjovjekovnog i osmanskog perioda u Bosni.

Ključne riječi: Ali-pašina džamija, nišan, stećak, rana osmanska Bosna, ikonografija, Balaban sin Bogčina, Kiraj-han

Abstract

This paper focuses on a gravestone (*nišan*) located in the graveyard (*harem*) of the Ali-paša Mosque in Sarajevo, which represents a valuable example of funerary sculpture from the early Ottoman period in Bosnia and Herzegovina. The monument has not yet been the subject of a detailed scholarly analysis. Available sources indicate that it remains *in situ* and dates back to the second half of the 15th century. The area where it was erected was part of the estate of Balaban, son of Bogčin. The analysed *nišan* consists of

* Haris Dervišević, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Franje Račkog 1, Sarajevo 71000, Bosna i Hercegovina, email adresa: d.haris@hotmail.com.

Andrea Mekić, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Franje Račkog 1, Sarajevo 71000, Bosna i Hercegovina, email adresa: andrea.mekic@ff.unsa.ba.

two elements, a headstone (*bašlik*) and a footstone (*ajaklık*). Due to its form and accompanying motifs, this *nišan* can be considered a significant monument for understanding the cultural transition process between the medieval and Ottoman periods in Bosnia.

Key words: Ali-paša Mosque, *nišan*, *stećak*, early Ottoman Bosnia, iconography, Balaban son of Bogčın, Kiraj-han

U ovom radu analizira se nišan koji se nalazi u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu i koji se izdvaja kao vrijedan primjer sepulkralne skulpture ranog osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini. Prema usmenoj predaji, pripisuje se "krimskom vojvodi", iako identitet osobe kojoj je nišan podignut ostaje nepoznat. Nišan se pojavljuje u relevantnoj naučnoj literaturi, ali nije bio predmetom detaljnije analize koja bi obuhvatila sve aspekte njegove ikonografije, konteksta i moguće atribucije.

Pitanje njegovog datiranja razmatra se kroz analizu forme, stila i dekoracije, ali i kroz pokušaj identifikacije pokojnika. Lokacija nišana, zajedno s poznatim podacima o urbanom razvoju prostora oko Ali-pašine džamije, pruža dodatni kontekst za razumijevanje njegovog značenja i porijekla.

U radu će se, stoga, nišanu pristupiti iz više aspekata, pri čemu će biti izvršena ikonografska, komparativno-stilska i historijska analiza, uz korištenje podataka iz pisanih izvora. S obzirom na bogatstvo reljefnih motiva, nišan se može sagledavati kao reprezentativan primjer kontinuiteta likovne tradicije srednjovjekovne Bosne u ranom osmanskome periodu. Posebna pažnja posvećuje se analizi pojedinačnih motiva, među kojima su prikazi ruke, astralni simboli, oružje te, što je osobito značajno, više zoomorfni prikaza.

Kako bi se ova ikonografska rješenja smjestila u širi kulturološki okvir, u analizu se uključuju analogije sa srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima – stećcima, kao i ranim osmanskim nišanima. Motivi koji se nalaze na stećcima mogu se pronaći i na drugim nišanima, pogotovo na sarajevskim mezaristanima, ipak nišan iz harema Ali-pašine džamije je jedinstven primjer ikonografskog sklopa, ne samo na ovom lokalitetu nego i šire.

Urbanistički i historijski kontekst lokaliteta

Područje oko današnje Ali-pašine džamije (Slika 1) bilo je naseljeno i prije osmanske ekspanzije u 15. stoljeću, iako su arheološki i historiografski podaci o urbanom razvoju Sarajeva u srednjem vijeku fragmentarni. Pretpostavlja se da se na širem prostoru ušća Koševskog potoka u Miljacku nalazio srednjovjekovni trg Tornik (Utornik, Utorkovište)¹ i varoš koja se u kasnijim izvorima pojavljuje pod nazivom Stara Varoš. U njenoj neposrednoj blizini, na jugozapadnim obodima ovog trgovišta, nalazilo se imanje Balabana sina Bogčina, što potvrđuje i vakufnama Isa-bega Ishakovića iz 1462. godine.² Prema ovom historijskom vrelu, na navedenoj lokaciji postojala je Balabanova kuća i njegov posjed, a na osnovu sadržaja dokumenta može se rekonstruisati okvirna granica imanja: na zapadu Koševski potok, na jugu rijeka Miljacka, na sjeveru drum (put), dok je na istoku najvjerovatnije granicu činila današnja Radićeva ulica. S velikom vjerovatnoćom može se zaključiti da je mezarje nastalo na zapadnom dijelu Balabanovog posjeda, budući da se u vakufnama ne spominje postojanje groblja, što ovu ispravu čini *terminusom post quem* za nastanak mezaristana, ali i samog nišana.

Slika 1. Ali-pašina džamija u Sarajevu (snimio H. Dervišević)

¹ Među prvim osmanskim spomenima Tornika nalazi se u katastarskom popisu iz 1455. godine, gdje se navodi selo Turbić, kako navodi u prijevodu Hazim Šabanović. Najvjerovatnije je Tornik uslijed prilagođavanja arapskoj ortografiji postalo Turbnić. Krajište Isa-Bega Ishakovića: Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, 1964, 14; Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69, 2008, 69; Динић, 1937, 128; Мушета-Аščерић 2005, 135, 136, 138, 140; Desanka Kovačević-Kojić, Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek), Beograd: Istorijski institut, 2007, 47-55.

² Šabanović, 1952.

Iako identitet Balabana sina Bogčina nije u središnjem fokusu ovog istraživanja, vrijedi istaknuti nekoliko činjenica koje doprinose razumijevanju njegove društvene pozicije i porijekla. Na osnovu epigrafskog nalaza sa stećka pronađenog na lokalitetu Crnač greblje u Gornjem Kotorcu, gdje se spominje Bogčin sin Stipka,³ moguće je, prema tumačenju Vladislava Skarića, da je riječ o Balabanovom ocu.⁴ Ova genealoška linija ukazuje na domaće porijeklo, gdje se djed Stipko u izvorima javlja s titulom "knez". Balaban sin Bogčina 1462. godine posjeduje mulk imanje u blizini ušća Koševskog potoka u Miljacku,⁵ koje je najvjerovatnije njegova baština naslijeđena od oca i djeda. Te iste godine, Balaban prodaje Isa-begu mezru Brus na Trebeviću, koju ovaj uključuje u svoj vakuf za izdržavanje tekije u Sarajevu. U sumarnom popisu iz 1468. godine,⁶ Balaban se navodi kao korisnik čifluka kupljenog tapijom od Isa-bega, uz obavezu plaćanja desetine. Moglo bi se pretpostaviti da je Balaban nedaleko od svog mulk imanja, bio korisnik čifluka, odnosno da ga je kupio od Isa-bega Is-hakovića. Balabanov sin, Alija, također se javlja kao korisnik čifluka na području Gorice, koji obuhvata napuštenu baštinu kršćanina Vukčemiša, povezanog s lokalitetom Trgovišta, kao i jednog vodeničkog vitla. Ovaj čifluk kasnije otkupljuje Skender-paša i uključuje ga u svoju vakufsku zadužbinu za izdržavanje tekije.⁷

Balabanu je osim posjeda istočno od Koševskog potoka, vjerovatno pripadao i prostor zapadno od njega – to je lokalitet poznat pod nazivom Kneževa njiva, koji se prostirao sve do potoka Sušica. Uzimajući u obzir značenje titule "knez" u srednjovjekovnoj Bosni, moguće je da je upravo titular ovog posjeda bio odgovoran za naselje koje se razvilo sjeverno od njegovog imanja. Da li je riječ o Balabanu kao potencijalnom nosiocu te funkcije ostaje otvoreno pitanje, ali takva mogućnost ne može se u potpunosti isključiti.⁸

³ "† A se leži Vogčiny (Bogčiny) kынеза (kneza) Stipka U[гарьč]ića synъ на съвоѢој земљи на племенитој. Дружину, жалите ме! Младъ си (съ) сега свита отидохъ, а једанъ (једанъ) биһъ у мајке. А се писа Угаракъ," vidi: Truhelka 1896, 217–218.

⁴ Skarić 1985, 58–59.

⁵ Šabanović, 1952, 21.

⁶ Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69, 2008, 71–72.

⁷ Mušeta-Aščerić 2005, 204; Mehmed Mujezinović u knjizi *Islamska epigrafika* (Vol. 1, 1974), ne navodi raspored nišana i njihovom hronološkom razvoju, ali je nakon terenskog istraživanja lokaliteta očigledno postojanje nišana iz različitih vremenskih perioda, tj. stoljeća.

⁸ Moguće da je Balaban titulu kneza naslijedio od oca i djeda.

Formiranje mezaristana i njegovo prostorno uređenje

Tačan trenutak kada je zapadni dio Balabanovog imanja počeo služiti kao mezarje ostaje nepoznat, ali dostupni izvori upućuju na to da se taj proces nije mogao dogoditi prije 1468. godine. Prostor današnjeg harema Ali-pašine džamije sačuvao je niz nišana iz različitih vremenskih perioda (Slika 2). Njihov raspored ukazuje na prostorni i hronološki razvoj mezaristana: najstariji nišani se nalaze na istočnom dijelu koje se nazivalo Šehitluci, dok se prema zapadu smjenjuju primjerci iz 16, 17. i 18. stoljeća.⁹ Na krajnjoj zapadnoj margini harema nalazi se nišan koji je predmet ovog istraživanja. Svojom pozicijom odudara od spomenutog konteksta, jer je smješten u dijelu harema gdje se nalaze nišani iz 16. i potonjih stoljeća, a njegova pozicija, neposredno uz zapadni ulaz u džamiju, čime se otvara niz pitanja o njegovom izvornom položaju. Uzimajući u obzir stil obrade, morfološke karakteristike i ikonografske motive, nišan se pouzdano može datirati u drugu polovinu 15. stoljeća. Nadalje se postavlja pitanje: da li se tu prvobitno nalazio, ili je, poput nišana Ajni-dede i Šemsi-dede, premješten iz nekog drugog lokaliteta? Njihovi su nišani 1941. godine, nakon rušenja Gazilerske tekije, preneseni u prostor džamijskog harema.¹⁰ Međutim, ovu dilemu u slučaju našeg nišana otklanja svjedočanstvo šejha Sejfuddina Kemure, koji još 1911. godine u svom zapisu eksplicitno bilježi postojanje "začudnog nišana" upravo na toj lokaciji.¹¹ Ovo nedvosmisleno potvrđuje kontinuitet njegove pozicije i isključuje mogućnost naknadnog premještanja. Premda se nišan nalazi na izvornoj lokaciji, *in situ*, određeni elementi njegove prostorne postavke otvaraju prostor za dodatna razmatranja.

⁹ Mujezinović 1974, 400–407.

¹⁰ "Seoba legendarnog sarajevskog Ajni-dedetova i Šemsi-dedetova turbeta" *Sarajevski novi list*, 30. novembar 1941, 5.

¹¹ Kemura 1913, 271.

Slika 2. Ali-pašina džamija u Sarajevu, iz zraka (snimio M. Hasanefendić, Arhiva projekta: Pod nebom vedre vjere: Islam i Evropa u iskustvu Bosne)

Slijedeći historijska vrela, čini se da se Balabanova kuća nalazila na istočnom dijelu njegovog posjeda, a da se na njegovom zapadnom dijelu krajem 15. stoljeća formiralo mezarje. Interesantna je i činjenica da je dio njegovog posjeda vremenom postao musalla, odnosno otvoreni prostor za molitvu,¹² čija je lokacija poznata, ali ne i kada je počelo da se koristi. Možda je upravo korištenje tog prostora za molitvu na otvorenom podstaklo Ali-pašu da sagradi džamiju, ali čini se izvan mezarja.

Važno je podsjetiti na ustaljenu praksu u srednjovjekovnoj Bosni da se preminuli sahranjuje na vlastitom posjedu "na svojoj zemlji, na plemenitoj"; kako to eksplicitno stoji u brojnim epitafima na stećcima. Upravo se takva formulacija nalazi i na natpisu stećka njegovog oca, Bogčina, čime se naglašava vlasništvo nad zemljištem na kojem je ukopan. Ova formula ne označava samo fizičku lokaciju groba, nego i status i pripadnost zemlji kao porodičnom naslijeđu. U tom kontekstu, legitimno se postavlja pitanje: može li se pretpostaviti da upravo ispod ovog nišana, podignutog na zemlji koja je dokumentovano pripadala njegovoj porodici, počiva sam Balaban sin Bogčina?

¹² Bejtić 1966, 31; Sarić 2007, 64–65.

U govoru o formiranju mezarja na zapadnom dijelu Balabanovog posjeda, čini se važnim napomenuti da se s druge strane današnje ulice (prema sjeveru), nalazila "Stara zavija";¹³ poznatija kao Gazilerska tekija. Prema nekim istraživačima, riječ je o jednom od najranijih vjerskih objekata sagrađenih u Sarajevu, potencijalno i prije 1459. godine.¹⁴ Ova prostorna i duhovna blizina tekije pojačava razlog za pojavu mezaristana na imanju Balabana sina Bogčina.

Lokacija i identitet ukopanog

Posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je predmetni nišan lociran na krajnjem zapadnom rubu harema, što naglašava njegovu izuzetnost unutar mezaristanskog sklopa. Njegova pozicija, neposredno uz današnji zapadni ulaz u Ali-pašinu džamiju, otvara mogućnost da je imao orijentacijsku funkciju u prostoru, ili pak da je sama džamija, izgrađena 1561. godine¹⁵ podignuta izvan mezarja. Identitet osobe kojoj je ovaj nišan podignut ostaje nepoznat, no prema usmenoj predaji riječ je o "krimskom vojvodi", što može upućivati na pripadnika vojne elite u ranoj fazi osmanske uprave u Bosni. Morfološke i ikonografske osobine nišana, kao i njegova istaknuta lokacija, snažno sugeriraju da je riječ o osobi višeg društvenog i vojnog statusa. Ovdje donosimo i sadržaj same predaje:

U vojsci sultan-Muhameda II, koji je Bosnu osvojio, bio je jedan krimski vojvoda, po imenu Kiraj-han, pa kad je sultanova vojska došla na Šehitluke, 2 sata daleko od istočne strane Sarajva, prema starom gradu "Hodidjed", gdje je bila bosanska vojska, otpočelo se pucati iz topova na Hodidjed, ali je veoma teško bilo uzimati ga radi nezgode mjesta. Tu se onda od sultana odlučio Kiraj-han sa svojom vojskom, i došao do mjesta, gdje je sada sarajska tvrgjava. Ondje je bila ista kula, koja stoji i danas pod imenom "ičkala" ili "bijela bastiona".

Kiraj-han je oteo na pušku tu kulu, i onda otpočeo odatle topovima tući Hodidjed. Za kratko vrijeme uspio je poslom, a kada se sultan sastade s njime, poljubi ga u čelo i čestita mu na pobjedi, te zapovjedi, da se upiše ime Kiraj-hana na kamen više Koline kapije, i da se za spomen te pobjede načini "saraj (palača) u poljani pod tom kulom. Naregjeni "saraj" načinjen je na onome mjestu, gdje je danas kršla (vojarna). Od tada se počne podizati više kuća i ostade ime novoj varoši "Sarajvo", a ne kao što stranac kaže Sarajevo.

¹³ Šabanović 1960, 79.

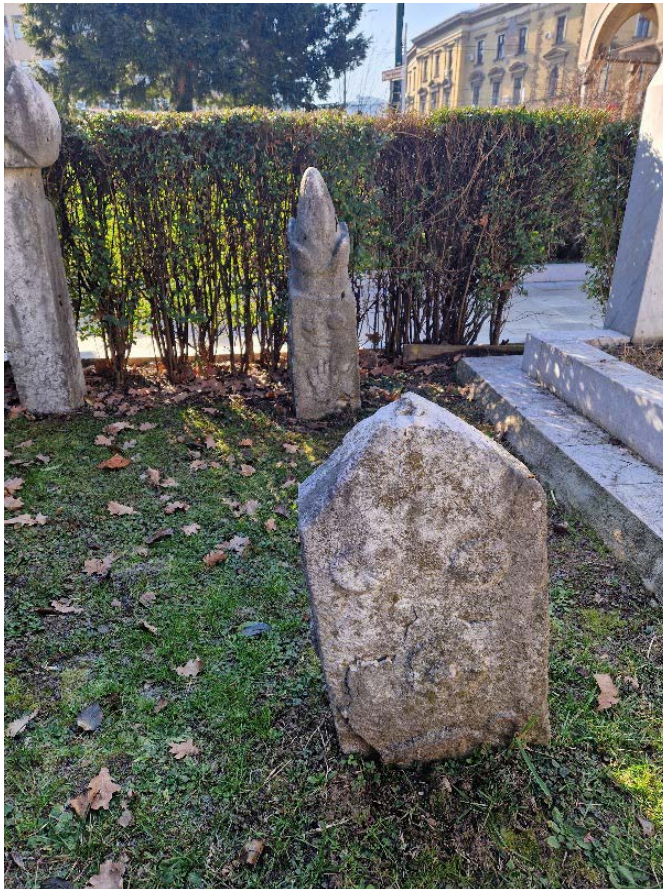
¹⁴ Ibid, 79; Aščerić-Todd 2015, 71.

¹⁵ Mujezinović 1974, 401–402.

Oni su "saraji" vavijek služili za "begluk" (kuća, u kojoj je sjedila oblast) sve do na 50-60 godina prije, pa se i okolica onog mjesta zove "Za beglukom."

Gore spomenuti Kiraj-han ostavio je svoje kosti u Sarajvu. On je poginuo u drugoj bici kod Sarajva, koja se, sudeći po groblju kraj Ali-pašine džamije, morala dogoditi negdje oko Koševe ili današnjeg logora. Kiraj-han je zakopan u groblju prema vladinoj zgradi; kraj potoka Koševe stoje i danas usprav njegovi nišani (nadgrobno kamenje). Jedan je 1½ metar visok, četverouglast kamen, na vrhu je istesan turban, s jedne strane ima mač, a s druge topuz.¹⁶

Nišan se nalazi svega nekoliko metara sjeveroistočno od ulaza u Ali-pašinu džamiju. Sastoji se od dva dijela, uzglavnog (*bašluk*) i uznožnog nišana (*ajakluk*) (Slika 3–4). Postavljen je u pravcu istok – zapad, u skladu s ustaljenom islamskom pogrebnom praksom, prema kojoj je tijelo preminulog položeno tako da mu je desna strana okrenuta prema Kibli. Shodno tome, i raspored bašluka i ajakluka reflektira ovu orijentaciju, budući da su postavljeni okomito na pravac prema Mekki.

Slika 3. Nišan, Ali-pašina džamija u Sarajevu (snimila A. Mekić)

¹⁶ Hilmi 1889, 18–19.

Bašluk, ukupne visine 120 cm, sastoji se od tri jasno prepoznatljiva segmenta: tijela, vrata i kape. Tijelo, visine približno 80 cm, ima oblik kvadra sa stranama jednakih dimenzija i kvadratnom osnovom. Od baze prema vrhu blago se sužava, čime se ostvaruje dinamična silueta. Na tijelo se nadovezuje uski cilindrični "vrat" visine oko 10 cm, iznad kojeg se nalazi kapa visine 30 cm.¹⁷ Ajakluk je smješten nešto više od jednog metra istočno od bašluka, i ima formu uspravne stele sa zakošenim vrhom u obliku dvostrešnog krova. Njegova visina iznosi oko 100 cm, širina 34 cm, a debljina 12 cm.

Ikonografska analiza

Kvalitet obrade i bogatstvo dekorativnog programa na bašluku i ajakluku svjedoče o iskustvu klesara koji ih je izradio, dok odabir specifičnih motiva može ponuditi uvid u društveni položaj pokojnika, kao što je to slučaj s ornamentikom na stećcima. Izgled nišana i njegovu ornamentiku detaljnije je analizirao Šefik Bešlagić,¹⁸ ne ulazeći, međutim, u dublju likovno-stilsku analizu i ikonološku interpretaciju datih motiva koja bi uključivala dodatnu kontekstualizaciju – pristup kojim se ovaj rad nastoji nadovezati i produbiti dosadašnje spoznaje.

Sjeverna strana uzglavnog nišana ukrašena je vojničkim atributima, lukom i buzdovanom, što može upućivati na vojni status ukopanog. Dodatno, na južnoj strani se nalazi prikaz sjekire, a zapadna strana ima samo jednostavnu rozetu (Slika 5 i Slika 6).

¹⁷ Mujezinović 1974, 401-402.

¹⁸ Bešlagić 1978, 24-25, 36, 49.

Slika 5. Nišan, Ali-pašina džamija u Sarajevu, bašluk (sjeverna i istočna strana) (Bešlagić 1978)

Na istočnoj strani bašluka uočava se niz vertikalno poredanih motiva: na vrhu su dvije višelisne rozete, ispod njih polumjesec, zatim prikaz ruke, a pri dnu još dvije rozete. U kombinaciji s polumjesecom, i u rasporedu kao na bašluku ovog nišana (rozete iznad, mjesec ispod), rozete se zapravo posmatraju kao astralni motiv, kako se to interpretira i kod stećaka.¹⁹ Na stećcima se ruka ponekad pojavljuje uz astralne motive.²⁰ S obzirom na to da je ruka prikazana u donjoj zoni kompozicije, ali s prstima usmjerenim prema gore, ova skupina bi se mogla interpretirati kao težnja čovjeka ka nebu ili visinama. Naravno, takva interpretacija uveliko ovisi o vjerskom kontekstu i pokojnikovim shvatanjima, ali, uopšteno gledano, moguće je tragati za tumačenjem u pravcu čovjekove nade u duhovni uzlet, odlazak na drugi svijet ili ponovno rađanje.

¹⁹ Riječ je o mjesecu sa zvijezdama, ili jednom zvijezdom i suncem. Bešlagić 1978, 59.

²⁰ Prema Marian Wenzel, simbolizam ruke (šake ili rukavice) na stećcima nije do kraja protumačen. Wenzel 1965, 291–293.

Slika 6. Nišan, Ali-pašina džamija u Sarajevu, bašluk
(južna i zapadna strana) (Bešlagić 1978)

Ajakluk, u obliku stele s piramidalnim završetkom, također sadrži zanimljivu ikonografiju. Dvije uže, bočne strane stele ukrašene su dvjema ispupčenim rozetama, otprilike u istoj ravni, s tim da se ispod jedne od njih nazire i oblik mača (Slika 7 i Slika 8). Obje šire strane ajakluka nose zoomorfne motive. Na istočnoj strani uočavaju se tri trouglasto raspoređene rozete, od čega dvije manje, višeli-sne ("kriškastog" tipa), a treća krupnija i s izraženim kružnim središnjim dijelom. Ispod njih, u podnožju ajakluka, smještena je četveronožna životinja, dok se na zapadnoj strani nalazi samo jedan par ptica.

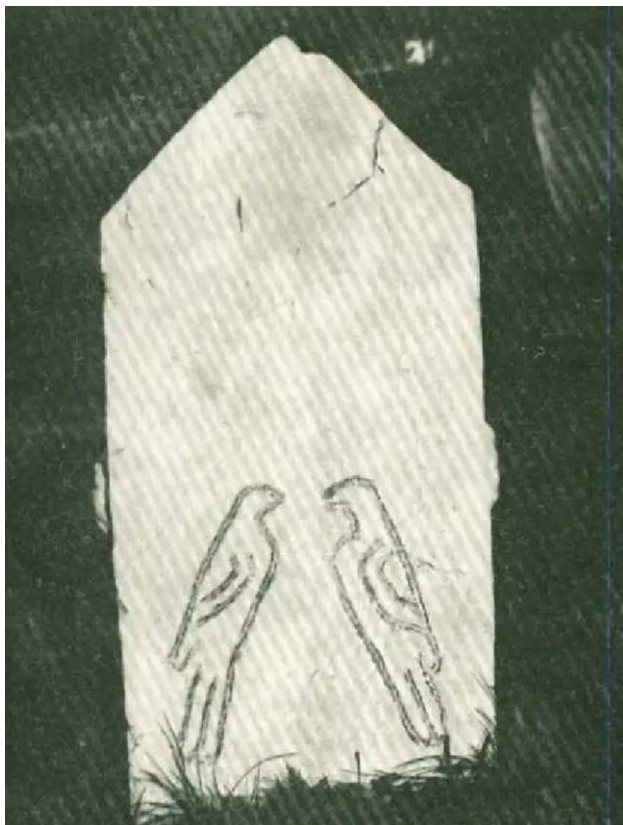
Slika 7. Nišan, Ali-pašina džamija u Sarajevu, ajakluk (istočna strana)
(Bešlagić 1978)

S aspekta ikonografske interpretacije posebno je značajna pojava zoomorfnih motiva, prisutnih na obje široke površine uznožnog kamena, što ovaj nišan čini jednim takvim primjerom u haremu Ali-pašine džamije. Pri dnu istočne strane isklesana je stilizirana figura četveronožne životinje s podignutim repom. Zbog oštećenja u predjelu glave, identifikacija životinje ostaje nesigurna, što je također stav Bešlagića,²¹ a o čemu će posebno biti riječi kasnije.

Na zapadnoj strani ajakluka, u njegovoj donjoj zoni, nalazi se par pažljivo oblikovanih ptica, koje su međusobno sučeljene i vrlo slične, ali nisu u potpunoj simetriji. Ovaj prikaz je jedini ukras na toj strani nišana uz noge pokojnika. Radi se o pojednostavljenoj predstavi, ali ne i gruboj obradi. Imaju izduženo tijelo, užu glavu i naglašeniji kljun. Perje krila i repa je naznačeno na jednostavan, ali prefinjen način, urezivanjem nekoliko meko zaobljenih linija. Čini se da pticama nisu bile definisane noge, te one nisu postavljene ni na kakvu podlogu. Iako je

²¹ Bešlagić 1978, 49.

teško preciznije odrediti vrstu ptice, predstava pokazuje viši stepen naturalizma. Sudeći po osnovnom izgledu, moguće je da su u pitanju sokolovi. Bešlagić također, zbog "uske i podugačke figure", smatra da bi moglo biti riječ o sokolu, mada napominje da je to teško kategorički tvrditi.²²

Slika 8. Nišan, Ali-pašina džamija u Sarajevu, ajakluk (zapadna strana)
(Bešlagić 1978)

Postoji još nekoliko primjera prikaza ptica na nišanima, ali na njima se pojavljuje samo po jedna ptica.²³ Niti u jednom slučaju nisu realizovane na ovakav način, a i kompozicije su različite, osim što je u dva slučaja zastupljen prikaz ptice na ruci (ali bez ostatka figure).

Na stećcima, ptica je mnogo više, te se obično javljaju uz druge simbolične predstave, ili u nizu (pri čemu najčešće oblikom podsjećaju na golubice).

²² Bešlagić 1978, 36. Bešlagić, 1982, 277.

²³ Osim na ovom nišanu, ptice su pronađene na još pet primjera. Po jednom je ptica prikazana uz srnu, polumjesec, te luk i strijelju, a još dva puta na ruci čovjeka. Bešlagić 1978. 36.

U većoj mjeri su predstavljene shematizovano, stoga ih je teško preciznije identifikovati. Uobičajeno razumijevanje je da i ptica, kao jelen ili srna, kao simbolični motiv na stećcima predstavlja dušu.²⁴ Ukoliko se pojavljuju u paru, najčešće su pozicionirane oko nekog centralnog motiva, ali ima i primjera gdje afrontrirane ptice stoje samostalno.²⁵ U takvom kontekstu naglašena je njihova uloga pratilaca duše, dok su u scenama lova na stećcima uglavnom interpretirane kao sokolovi.²⁶

Prisustvo sokolova u bosanskoj tradiciji je značajno, a posebno je sokolarstvo bilo zastupljeno na ovim prostorima.²⁷ Simbolika ptica, odnosno krila i leta, sveprisutna je u sepulkralnoj umjetnosti.²⁸ U islamskom svijetu, sokolovi i ptice općenito također su vrlo rasprostranjena pojava, a pogotovo u paru i sučelice, zbog simetrije takvih prikaza, u skladu s islamskom umjetničkom tradicijom.²⁹

Zbog odsustva ovakvog motiva na drugim nišanima, može se zaključiti da odabir para sokolova vjerovatno ne bi bio čisto dekorativne prirode, ili jednostavno preuzet iz scena lova sa stećaka, već je uzeto u obzir njihovo simbolično značenje. S jedne strane, tu je naglašena psihopompska uloga, dodijeljena pticama u ikonografiji srednjeg vijeka. One su tu da prate dušu pokojnika u njenom uzdizanju u raj. S druge strane, tu je uloga statusnog simbola i sokolarstvo kao hobi plemićkog ili vojničkog sloja kojem je pokojnik mogao pripadati. Važno je imati u vidu ulogu osobnosti i ličnih sklonosti pokojnika za kojeg je isklesan nišan s ovakvim, pažljivo odabranim motivima.

²⁴ Wenzel 1965, 253–254.

²⁵ Ptice iz ovih primjera osnovnim izgledom uglavnom najviše podsjećaju na golubice. Wenzel 1965, 253, table LXVI-LXVIII, Bešlagić 1982, 272–275.

²⁶ Tako se tumače i ptice predstavljene na ruci čovjeka. Zanimljivo, na stećcima su uobičajeni takvi prikazi s kompletnom ljudskom figurom, dok se samo jednom javlja sama ruka s pticom. Bešlagić 1982, 274.

²⁷ Također, u turskoj vojsci su čak postojale posebne jedinice s ljudima koji su gajili sokolove. Bešlagić 1978, 37.

²⁸ Prema *Rječniku simbola*, krila su simbol leta, to jest olakšanja, dematerijalizacije, oslobođenja duše ili duha [...]. Tradicije Dalekog istoka, istočnog i zapadnog šamanizma i Zapada, muslimanske ili judaističke, ne razlikuju se u toj temi, jer let duše i šamansko uspinjanje u nebo isto je oslobađanje od tjelesne težine. [...] Uzlet se općenito odnosi na dušu koja teži nadosobnom stanju. Chevalier i Gheerbrant 2003, 838.

²⁹ U sufijskoj poeziji i duhovnosti, soko se često koristi kao metafora za dušu koja teži ka Bogu, poput ptice koja se, nakon leta, uvijek vraća na ruku svog gospodara. U različitim tradicijama islamskog svijeta, soko istovremeno simbolizira duhovnu težnju i disciplinu, ali svjetovnu vlast i autoritet. Njegova usmjerenost ka višem cilju može se tumačiti kao metafora za duhovno jedinstvo s Bogom. U nekim sufijskim interpretacijama, naročito u poetskom diskursu, dva sokola okrenuta jedan prema drugom mogu predstavljati duhovni dijalog ili susret dviju pročišćenih duša. Schimmel 1975, 307.

Kada se dodatno uzme u obzir simbolička dimenzija, u ovom kontekstu nameće se još jedna mogućnost, a to je da su u pitanju ptice kukavice. Bešlagić na nekoliko mjesta kratko bilježi opasku Vejsila Ćurčića, kojega su predstave ptica na stećcima i najstarijim nišanima asociirale na kukavicu, koja u narodu predstavlja osobu što oplakuje preminulog srodnika.³⁰ Ipak, autor ne dovodi tu Ćurčićevu interpretaciju u neposrednu vezu s pticama sa nišana kod Ali-pašine džamije. Na tragu takvog tumačenja, uzimajući u obzir oblik kljuna i potpuni izostanak (pogotovo naglašenih) kandži, može se konstatovati da u načinu stilizacije ptice na našem nišanu zaista više sliče kukavici nego sokolu. Međutim, zbog izostanka jasnog kontinuiteta tog motiva s tradicijom stećaka, takva interpretacija će zasad biti ostavljena po strani.

Na istočnoj strani, u podnožju kamena, nalazi se četveronožna životinja s izduženim tijelom i dugačkog, zavijenog repa. Figuri nedostaje glava, koja bi pomogla u određenju motiva, ali izdvajaju se dvije najvjerojatnije mogućnosti za interpretaciju figure: lav ili pas.³¹ Obje interpretacije potiču iz ikonografskog repertoara stećaka pronađenih na tlu Bosne i Hercegovine, gdje su i jedna i druga životinja zastupljene u više primjera. Na nišanima, slični primjeri četveronožnih životinja pojavljuju se u nekoliko navrata. Najbližnji prikaz nalazi se na nišanu iz Muzeja Sarajeva, a koji Bešlagić identifikuje kao psa, kao i motiv sa nišana kod Ali-pašine džamije.³²

Međutim, i na stećcima su, u većini slučajevima, figure životinja jako stilizirane. Psi imaju nešto kraći, zdepastiji, a zavijeniji rep, dok lavovi imaju duži i tanji rep u obliku luka. U nekim slučajevima je razgranat, kako bi se naglasio specifični čupavi završetak repa kakav ima lav, ali ni to nije uvijek slučaj. Na nišanu Mahmuta Brankovića, prema mišljenju Šefika Bešlagića, prikazan je lav,³³ karakteristično dugačkog repa, mada oblik glave životinje više podsjeća na psa. Životinji se ne vide šape, koje bi kod lava trebale biti izraženo krupne, bez obzira na stilizaciju. Također nije prisutna griva, niti bilo kakva naznaka iste, a glava je predstavljena iz profila. Indikativno je i to što je ovaj motiv postavljen kao samostalan (ukoliko se pretpostavi da su rozete isključivo ornamentalnog karaktera,

³⁰ Ćurčić je to povezao s narodnim vjerovanjem o sestri svetog Lazara, koja je zbog oplakivanja brata pretvorena u kukavicu. Bešlagić 1978, 38. Bešlagić 1982, 277.

³¹ Bešlagić je skloniji tumačenju da je u pitanju pas, međutim, osim konstatacije da *najviše sličí psu*, autor ne nudi obrazloženje. Bešlagić 1978, 49.

³² Bešlagić 1978, sl. 30.

³³ Ibid, 46.

odnosno da istočna strana ajakluka nije sjedinjena kompoziciona cjelina). Lav se na stećcima najčešće predstavlja samostalno, ali u nekim slučajevima prikazan je s rukom koja zabada mač u ralje, u borbi sa zmijom, ili s drugim životinjama poput srne.³⁴ Kao ikonografski motiv lav je simbol moći i vlasti, te snage i hrabrosti, a također se povezuje s uskršnućem,³⁵ dok je pas povezan s konceptom vjernosti, uz ulogu vodiča i pomoćnika u lovu. U brojnim kulturama imali su, pored ostalog, mitsku funkciju psihopompa.³⁶ Predstave na stećcima, koje se bez više dileme identifikuju kao pseća figura,³⁷ uvijek imaju kraći rep, a lakše ih je preciznije identifikovati kada imaju karakterističnu otvorenu njušku i isplažen jezik.³⁸

Zoomorfna figura na istočnoj strani nišana kod Ali-pašine džamije ima oblik tijela, posebno leđa, koji više nalikuje životinji iz porodice mačaka. Uz jako zavijeni, a dugački i tanki rep, zaključak isključivo na osnovu likovnog rješenja bliži je identifikaciji ovog motiva kao predstave lava. Međutim, na tragu razmatranja o identitetu osobe kojoj pripada ovaj nišan, a također imajući u vidu par ptica na drugoj strani istog kamena, odabir motiva psa na spomeniku koji stoji u podnožju (uz noge) imao bi više opravdanosti. U ovom kontekstu oni bi mogli odražavati individualni profil pokojnika – njegove vještine, zanimanja ili hobije, poput sokolarenja i lova.

Pojaava više motiva hladnog oružja na uzglavnom kamenu neposrednije može naslućivati društveni status preminule osobe.³⁹ Odnos između predstave oružja i društvenog ugleda već je zabilježen kod stećaka.⁴⁰ Posebno se mač smatra atributom *vojnih i uglednih lica*.⁴¹ Na nišanu uz Ali-pašinu džamiju zastupljena su čak tri različita motiva ovog tipa: sjekira, luk, buzdovan – svi na bašluku, kao i mač na bočnoj strani ajakluka. Bitno je podvući i to da su, kao što je to slučaj i na stećcima, pojedinačni motivi postavljeni samostalno, a ne

³⁴ Bešlagić 1982, 260.

³⁵ Chevalier i Gheerbrant 2003, 344. Badurina 1985, 373.

³⁶ Chevalier i Gheerbrant 2003, 476-479.

³⁷ Na stećcima, psi su najčešće u pratnji lovaca na jelene, ali pojavljuju se i samostalno. Wenzel 1965, 258.

³⁸ Bešlagić 1982, 258-260. Wenzel 1965, T. CIX, CX, CXII, CXIII

³⁹ Šefik Bešlagić ih naziva *rekvizitima lova, rata i turnira*, te podvlači da su to sve dobro poznati motivi iz repertoara stećaka, a koji ukazuju na ugled pokojnika. Bešlagić 1978, 60.

⁴⁰ Š. Bešlagić pojedinačno analizira ovakve predstave na stećcima, a na kraju izvodi zaključak da su prevažodno u pitanju atributi ljudi koji su se za života isticaj u uspješnom rukovanju datim oružjem – u ratu, lovu ili igrama, a zatim da simboliziraju članove plemićkih porodica i rođačkih plemićkih veza, a naposljetku da su u pitanju znakovi vlasti, makar i one manje i teritorijalno ograničene. Bešlagić, 1982, 29.

⁴¹ Bešlagić citira D. Sergejevskog, koji navodi da je u srednjem vijeku mač bio oznaka slobodnog čovjeka, te P. Anđelića da je mač oznaka ratnika, a u feudalizmu i simbol plemstva. Bešlagić 1982, 225.

u kontekstu neke scene.⁴² Hladno oružje i na stećcima se često kombinuje uz predstavu ruke (s oružjem u ruci, ili postavljeno pored figure). Kada ruka stoji samostalno, Bešlagić nudi nekoliko tumačenja: pozdrav (suncu, bogu, vladaru), znak visokog društvenog ugleda i vlasti u vezi s tim, čak i znak osвете za nečasno djelo.⁴³ Dakle, većina motiva sa nišana se u kontekstu stećaka povezivala s ugledom pokojnika.

Tumačenje simbolike na nišanu u ovom slučaju ipak zasada ostaje nedorečeno, a nova saznanja o identitetu pokojnika bila bi od presudnog značaja za precizniju interpretaciju oblika i ornamentike nišana.

Stilske paralele i datacija

Prisutnost bašluka i ajakluka svjedoči o razvijenijoj sepulkralnoj praksi karakterističnoj za rani osmanski period, pri čemu se posljednje prebivalište umrlog obilježava u punoj dužini, od glave (bašluk) do nogu (ajakluk). Ovakva praksa nije zabilježena na srednjovjekovnim nekropolama sa stećcima, ali se javlja na drugim primjerima ranih osmanskih nišana, poput onih u Turovima, Varoši kod Kalinovika, Dumanjićima kod Rogatice, kao i na još nekoliko lokaliteta.⁴⁴ Ova prostorna organizacija groba, u kombinaciji s orijentacijom i općom formom nišana, nedvosmisleno upućuje na to da je preminuli bio musliman, iako dekorativni motivi na njegovim nišanima nose stilske i ikonografske odlike srednjovjekovnog klesarstva.

Nezgrapno srastanje između tijela i kape bašluka sugerira da je riječ o djelu lokalnog majstora koji je bio u procesu prilagođavanja novim estetskim obrascima. Slične karakteristike u klesarskoj obradi prisutne su na nišanima braće Radilovića iz Čadovine kod Rogatice, kao i na primjercima iz Varoši kod Kalinovika, Vragolova i Osova, također u okolini Rogatice. Astralne motive, zvijezde i polumjesec, nalazimo na nišanu Mahmuta Brankovića, koji se datira oko 1480. godine.⁴⁵ Po svom stilu nišan ispred Ali-pašine džamije pokazuje sličnosti i s nišanima Hamze i Duruta Zmailovića iz Osova, koji se, prema dostupnim izvorima

⁴² Na stećcima je oružje predstavljeno pojedinačno ili kombinovano, a među tipovima koji se javljaju skupa su mačevi, sjekire, lukovi i drugi. Mač se najčešće predstavlja kao samostalno oružje i kao takav je veoma rasprostranjen motiv na tlu Bosne i Hercegovine. Wenzel 1965, 223.

⁴³ Navedeno se odnosi i na stećke i na nišane. Bešlagić 1978, 54.

⁴⁴ Vidi sl. 36 i sl. 38, Bešlagić 1978.

⁴⁵ Ibid, 45.

datiraju u 1470. godinu.⁴⁶ Uzimajući u obzir i činjenicu da se u vakufnami iz 1462, kao ni u sumarnom popisu iz 1468. godine, ne spominje postojanje mezarja na prostoru istočno od današnje Ali-pašine džamije, može se zaključiti da ovaj nišan nije podignut prije tih godina.

Nišani razvijenijeg tipa iz prve polovine 16. stoljeća nisu precizno datirani, ali postoje orijentiri. Jedan od najranijih primjera tog razdoblja pripisuje se hadži Mustafi, poznatom kao Muslihudin Čekrekčija, osnivaču istoimene džamije na sarajevskoj čaršiji.⁴⁷ Prema predaji, njegov se nišan nalazi u Velikom parku u Sarajevu, a okvirno se datira nakon 1526. godine.⁴⁸ Drugi važan hronološki orijentir predstavljaju nišani Abasa i Saliha sinova Mahmutovih, iz harema Žagrića džamije, koji nosi najstariji do sada poznati uklesani datum, 1544. godinu.⁴⁹ Ova dva nišana pokazuju da je već u prvim decenijama 16. stoljeća došlo do napuštanja ranijih formi pod utjecajem stećaka.

Kao dodatna vremenska i stilska referenca može poslužiti i već spomenuti nišan Mahmuta Brankovića, datiran oko 1480. godine, na kojem su prikazani buzdovan, ikonografski gotovo identičan onome s nišana ispred Ali-pašine džamije, te motiv ruke, koji nalazimo i na nišanima s Alifakovca i Hanbine carine u Sarajevu, ali i na drugim lokalitetima u Bosni i Hercegovini.⁵⁰

Vrijedi se posebno osvrnuti na neobičan završetak bašluka u formi kape, koji je Šefika Bešlagića najviše podsjećao na "one koje su nosili derviši nakšibendijskog reda".⁵¹ Zaista, slični oblici kapa javljaju se i na drugim nišanima u haremu Ali-pašine džamije, kao i u Velikom parku.⁵² Ipak, određene formalne razlike dovode u pitanje izravnu identifikaciju s nakšibendijskim turbanima. Kapa na ovom nišanu završava u dvostruko zavrnutim krajevima i oblikom više podsjećajući na "börk", tradicionalnu kapu s korijenima u srednjoazijskoj turskoj kulturi.⁵³ Upravo ta atipična forma mogla je biti podloga za razvoj usmene predaje koja nišan dovodi u vezu s "krimskim vojvodom Kiraj-hanom". Ne treba, međutim, isključiti ni mogućnost da se ovakav oblik kape oslanja na lokalnu srednjovjekovnu bosansku tradiciju.

⁴⁶ Klinčević 2022, 43.

⁴⁷ Kreševljaković 1938, 18-19.

⁴⁸ Kreševljaković, 1938, 18-20.

⁴⁹ Mujezinović 1974, 200-203.

⁵⁰ Klinčević 2021, 28-36.

⁵¹ Bešlagić 1978, 24.

⁵² Vidi sl. 99 i sl. 100, Klinčević 2021, 83.

⁵³ Boşdurmaz, Ödekan i Eldem, 2009, 63.

Zaključak

U fokusu ovog istraživanja nalazi se nišan iz harema Ali-pašine džamije u Sarajevu, koji se po mnogo čemu izdvaja među sepulkralnim spomenicima ranog osmanskog perioda u Bosni i Hercegovini. Premda je identitet ovdje ukopane osobe nepoznat, prema usmenoj predaji nišan se pripisuje "krimskom vojvodi", poznatom kao Kiraj-han. Ikonografska složenost nišana, njegova prostorna pozicija i mogući hronološki okvir upućuju na izuzetnu kulturno-historijsku vrijednost.

Imanje Balabana sina Bogčina, potvrđeno vakufnamom Isa-bega Ishakovića iz 1462. godine, obuhvatalo je prostor koji će kasnije postati mezarje u kojem se nalazi i analizirani nišan. Raspored nišana unutar harema pokazuje razvoj mezaristana od istočnih ka zapadnim dijelovima, što je značajno za hronološku orijentaciju. Pojedini podaci ukazuju da se nišan na zapadnom rubu harema, neposredno uz ulaz u džamiju, nalazi *in situ*, potvrđujući njegovu izvornu poziciju i vremenski okvir nastanka u drugoj polovini 15. stoljeća.

Jedan od ključnih aspekata rada jeste ikonografska analiza nišana, koji se sastoji od uzglavnog kamena (*bašluka*) i uznožnog kamena (*ajakluka*). Bašluk nosi više vojnih motiva (luk, buzdovan, sjekira), što sugerira vojnički status pokojnika, dok se istočna strana odlikuje simbolima astralnog karaktera poput rozeta, polumjeseca i prikaza ruke, čime se naglašava spiritualna komponenta. Ajakluk je posebno značajan jer sadrži dva rijetka zoomorfna motiva – stiliziranu četveronožnu životinju (lav ili pas) i par afrontiranih ptica, vjerovatno sokolova. Ovi motivi dosad nisu uočeni u ovoj kompoziciji na drugim nišanima u Sarajevu, čime nišan zadobija još veći značaj. Prikaz ptica može se tumačiti dvostruko, kao simbol duhovnog uzleta i pratnje duše u zagrobni svijet, ali i kao statusni simbol, budući da je sokolarstvo bilo privilegija vojničkih i plemićkih slojeva. Slično važi i za prikaz četveronožne životinje – lav simbolizira moć i hrabrost, dok pas može označavati vjernost i zaštitu. Prisutnost ovih motiva, u kombinaciji s vojničkim simbolima, ukazuje na pokojnika visokog društvenog položaja, vjerovatno pripadnika osmanske vojne elite s domaćim korijenima, a možda ga se može poistovjetiti s ličnosti Balabana sina Bogčina, koji je moguće sahranjen na "svojoj zemlji".

Stilske i formalne karakteristike nišana smještaju ga u ranu fazu osmanske sepulkralne plastike. Kompozicijska povezanost bašluka i ajakluka, orijentacija

groba, te cjelokupna forma nišana ukazuju na islamske pogrebne običaje, ali s jasno izraženim tragovima lokalne tradicije stećaka. Klesarstvo u ovom prelaznom periodu pokazuje kontinuitet u motivima, ali i prilagođavanje novim likovnim obrascima. Analizirani nišan pokazuje poveznice sa spomenicima iz Osova, Kalinovika i Rogatice, uključujući i nišan Mahmuta Brankovića iz 1480. godine.

Zanimljiv je i završetak bašluka u formi specifične kape, koju je Šefik Bešlagić povezao s dervišima nakšibendijskog reda, iako je njena forma s dvostrukim zavrnutim krajevima bliža *börku*, kapi koju je moguće naći u središnjoj Aziji. Ovaj detalj mogao je poslužiti kao podloga za nastanak predanja o Kiraj-hanu. Također ne treba isključiti da oblik kape ima srednjovjekovno bosansko porijeklo.

Nišan iz harema Ali-pašine džamije predstavlja reprezentativan primjer kontinuiteta likovne tradicije srednjovjekovne Bosne u ranoj osmanskoj epohi. Kompozicija i ikonografija ovog spomenika otkrivaju postepenu transformaciju lokalne simbolike u okvirima nove, islamske paradigme, bez naglog prekida sa prethodnom kulturom. Ova spoznaja nadopunjuje dosadašnje razumijevanje kulturnog pejzaža Sarajeva u periodu nakon osmanskog osvajanja, gdje se tradicija stećaka nije samo zadržala, već i preoblikovala kroz novu pogrebnu estetiku. U tom smislu, nišan iz harema Ali-pašine džamije je ključni artefakt u rasvjetljavanju procesa prijenosa, prilagodbe i reinterpretacije simboličkih formi i društvenih vrijednosti u jednoj od najznačajnijih prelomnih faza bosanske historije.

Summary

A Gravestone (Nišan) with Animal Motifs in the Graveyard of the Ali-paša Mosque: On the Continuity of Medieval Artistic Tradition in the Early Ottoman Period

The focus of this research is a gravestone (*nišan*) located in the graveyard (*harem*) of the Ali-paša Mosque in Sarajevo, which stands out among the funerary monuments of the early Ottoman period in Bosnia and Herzegovina. Although the identity of the deceased remains unknown, oral tradition attributes the *nišan* to a Crimean military commander known as Kiraj-han. The iconographic complexity of the *nišan*, its spatial positioning, and likely chronological context suggest considerable cultural and historical significance.

The property of Balaban, son of Bogčin, confirmed in the 1462 *waqfiyya* of Isa-beg Ishaković, included the area that would later become the cemetery in which the analysed *nišan* is located. The distribution of gravestones within the *harem* reveals a chronological development of the burial ground from east to west, which assists in dating the site. Some evidence suggests that the *nišan* situated at the western edge of the *harem*, directly beside the mosque's entrance, remains *in situ*, confirming both its original placement and its likely origin in the second half of the 15th century.

A central aspect of this study is the iconographic analysis of the *nišan*, which consists of a headstone (*bašlik*) and a footstone (*ayaklık*). The *bašlik* features several martial motifs, such as a bow, mace, and axe, implying the deceased's military background. The eastern side of the stone includes astral symbols such as rosettes, a crescent moon, and a carved hand, all of which suggest a spiritual dimension. The *ayaklık* is particularly significant as it contains two rare zoomorphic motifs, a stylized quadruped (likely a lion or dog) and a pair of affronted birds, most probably falcons. These motifs have not been observed in this configuration on other *nišans* in Sarajevo, which enhances the uniqueness and importance of the monument.

The depiction of birds may be interpreted in two ways, as symbols of the soul's ascent and spiritual journey into the afterlife, and as indicators of elite status, since falconry was historically associated with military and aristocratic classes. The quadruped also carries symbolic weight, lions suggest strength and courage, while dogs symbolize loyalty and protection. The combination of

these animal motifs with martial symbols strongly suggests that the deceased was a person of high social standing, likely a member of the Ottoman military elite with local origins. It is possible that this individual was Balaban, son of Bogčín, who may have been buried “on his own land.”

The stylistic and formal characteristics of the *nišan* place it within the early phase of Ottoman funerary sculpture in the region. The compositional link between the *bašlık* and *ayaklık*, the east–west orientation of the grave, and the overall form of the monument reflect Islamic burial practices, while also preserving evident traces of the medieval Bosnian *stećak* tradition. Stone carving during this transitional period reveals both continuity in symbolic motifs and adaptation to new aesthetic norms. The *nišan* shows stylistic parallels with monuments from Osovo, Kalinovik, and Rogatica, including the gravestone of Mahmut Branković, dated to 1480.

The cap-like form crowning the *bašlık* is also noteworthy. Šefik Bešliagić associated this form with the headgear of the Naqshbandi Sufi order, although its twisted ends more closely resemble the *börk*, a traditional cap found in Central Asia. This detail may have contributed to the oral tradition surrounding Kiraj-han. However, it is equally plausible that the cap’s design has roots in medieval Bosnian tradition.

The *nišan* in the *harem* of the Ali-paša Mosque stands as a representative example of the continuity of medieval Bosnian artistic tradition during the early Ottoman period. Its composition and iconography illustrate a gradual transformation of local symbolic language within a new Islamic paradigm, without an abrupt break from earlier cultural forms. This understanding enriches current interpretations of Sarajevo’s cultural landscape following the Ottoman conquest, where the *stećak* tradition was not simply preserved but reshaped within a new funerary aesthetic. In this respect, the *nišan* from the Ali-paša Mosque serves as a key artifact in tracing the processes of transmission, adaptation, and reinterpretation of symbolic forms and social values during one of the most pivotal transitional periods in Bosnian history.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

Objavljeni izvori:

- *Krajište Isa-Bega Ishakovića: Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*. 1964. Uvod, turski tekst, prevod i kometari Hazim Šabanović. Sarajevo: Orijentalni institut.
- *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69*. 2008. dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo, naučno obradio i za štampu priredio Ahmed S. Aličić. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Šabanović, H. 1952. Dvije najstarije vakufname u Bosni, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 2. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 5–38.

LITERATURA

- Aščerić-Todd, I. 2015. *Dervishes and Islam in Bosnia: Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society*. Leiden – Boston: Brill.
- Badurina, A. 1985. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb: Liber: Kršćanska sadašnjost: Institut za povijest umjetnosti.
- Bejtović, A. 1966. Ali-pašina mahala u Sarajevu. *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva* 2. Sarajevo: JU Muzej Sarajeva, 19–59.
- Bešliagić, Š. 1978. *Nišani XV i XVI vijeka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bešliagić, Š. 1982. *Stećci – Kultura i Umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Boşdurmaz, N., Ödekan, A. i Eldem, E. 2009. "Osmanlı Döneminden Günümüze Saraybosna Müslüman Mezar Taşları", *İTÜ Derg./b Sosyal Bilimler*, C.6, S.2, 55–67.
- Chevalier, J, A. G. 2003. *Rječnik Simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Banjaluka: Romanov.
- Dinić, M. "Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina", *Jugoslavenski istoriski časopis*, Beograd 1937, 119–146.
- Hilmi, M. 1889. Prilog istoriji Sarajeva: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* I/1, br. 1, 18–19.
- Kemura, S. 1913. *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.

- Klinčević, N. 2022. Vrijedno otkriće starih nišana u Rogatici, *Preporod*, februar 2022, br. 4/1206, 43.
- Klinčević, N. 2021. *Nišani u Bosni i Hercegovini = Bosna Hersek'te Mezar Taşları = Tombstones in Bosnia and Herzegovina*. Istanbul: Union of Turkish World Municipalities – TDBB.
- Kovačević-Kojić, Desanka. 2007. *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*. Beograd: Istorijski institut.
- Kreševljaković, H. 1928. *Džamija i vakufnama Muslihuđina Čekrekčije: Prilog povijesti Sarajeva XVI. stoljeća*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Mujezinović, M. 1974. *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. 1. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Mušeta-Aščerić, Vesna. 2005. *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću: između Zapada i Istoka*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Sarić, M. 2007. *Kako je urbanistički uragan dohak'o sarajevskoj zelenoj dolini*. Sarajevo: Udruženje Videoarhiv.
- Schimmel, A. 1975. *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Seoba legendarnog sarajevskog Ajni-dedetova i Šemsi-dedetova turbeta, *Sarajevski novi list*, 30. novembar 1941, 5.
- Skarić, V. 1895. *Izabrana djela: Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*. Sarajevo: Veselin Masleša, 58–59.
- Šabanović, H, 1960. Postanak i razvoj Sarajeva, *Radovi ANUBiH*, knj. XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5. Sarajevo: ANUBiH, 1960), 71–115.
- Truhelka, Ć. 1896. Sredovjekni natpis u Kotorcu. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini VIII/2*, 217–218.
- Wenzel, M. 1965. *Ukrasni motivi na stećcima = Ornamental motifs on tombstones from medieval Bosnia and surrounding regions*. Sarajevo: Veselin Masleša.